KREDIT MUNOSABATLARINING IQTISODIY MOHIYATI: ZARURLIGI, FUNKSIYALARI, TURLARI VA SHAKLLARI

Ilmiy rahbar: **Axmedov Rahmonjon Mamadjanovich**
ORCID: 0009-0001-9620-8310
Pochta: axmedov_rahmonjon@namdu.uz
Bozorboyeva Gulyora Murodjon qizi
Namangan Davlat Universiteti, Iqtisodiyot fakulteti
60410600 Bank ishi yo‘nalishi
BI-BU-25 guruhi 2-bosqich talabasi

Annotation: This article provides a theoretical analysis of the economic essence, necessity, functions, types, and forms of credit relations and connects them to the practice of Uzbekistan’s banking system. The relevance of the research lies in the fact that, under market economy conditions, credit is one of the main instruments for ensuring the continuity of enterprises’ working capital, expanding production, financing investments, and meeting household consumption needs. The article substantiates the factors that give rise to the necessity of credit, in particular the simultaneous existence of temporarily idle funds and the demand for them. The distribution, circulation cost-saving, money circulation regulation, economic stimulation, and control functions of credit are examined. Types of credit are classified by maturity, collateral, purpose, composition of borrowers, and repayment method, and the characteristics of commercial, bank, consumer, state, international, and mortgage credit, as well as leasing and factoring forms, are described. In the practical section, the volume, structure, and quality of the loan portfolio of Uzbekistan’s commercial banks in 2026 are analyzed on the basis of Central Bank data. The research employs the methods of analysis and synthesis, comparative analysis, classification, time series, and the systemic approach. The article concludes with conclusions and recommendations for improving credit relations.

Keywords: credit, credit relations, functions of credit, types of credit, forms of credit, bank credit, commercial credit, mortgage, microcredit, non-performing loans (NPL), loan capital, banking system

Annotatsiya: Mazkur maqolada kredit munosabatlarining iqtisodiy mohiyati, zarurligi, funksiyalari, turlari va shakllari nazariy jihatdan tahlil qilinib, ular O‘zbekiston bank tizimi amaliyoti bilan bog‘lanadi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, bozor iqtisodiyoti sharoitida kredit korxonalar aylanma mablag‘larining uzluksizligini ta’minlash, ishlab chiqarishni kengaytirish, investitsiyalarni moliyalashtirish va aholi iste’molini qondirishning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. Maqolada kredit zarurligini keltirib chiqaruvchi omillar, jumladan vaqtincha bo‘sh mablag‘lar paydo bo‘lishi bilan ularga bo‘lgan ehtiyojning bir vaqtda mavjudligi asoslab berilgan. Kreditning taqsimlash, muomala xarajatlarini tejash, pul muomalasini tartibga solish, iqtisodiyotni rag‘batlantirish va nazorat funksiyalari ko‘rib chiqilgan. Kredit turlari muddati, ta’minoti, maqsadi, qarz oluvchi tarkibi va to‘lash usuli bo‘yicha tasniflangan, tijorat, bank, iste’mol, davlat, xalqaro va ipoteka kreditlari hamda lizing va faktoring shakllarining xususiyatlari yoritilgan. Amaliy qismda 2026-yilda O‘zbekiston tijorat banklari kredit portfelining hajmi, tarkibi va sifati Markaziy bank ma’lumotlari asosida tahlil qilingan. Tadqiqotda tahlil va sintez, qiyosiy tahlil, tasniflash, dinamik qatorlar va tizimli yondashuv metodlaridan foydalanilgan. Maqola yakunida kredit munosabatlarini takomillashtirishga oid xulosa va takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: kredit, kredit munosabatlari, kredit funksiyalari, kredit turlari, kredit shakllari, bank krediti, tijorat krediti, ipoteka, mikrokredit, muammoli kreditlar (NPL), ssuda kapitali, bank tizimi

Аннотация: В данной статье теоретически анализируются экономическая сущность, необходимость, функции, виды и формы кредитных отношений, а также они увязываются с практикой банковской системы Узбекистана. Актуальность исследования заключается в том, что в условиях рыночной экономики кредит является одним из основных инструментов обеспечения непрерывности оборотных средств предприятий, расширения производства, финансирования инвестиций и

удовлетворения потребительских нужд населения. В статье обоснованы факторы, обусловливающие необходимость кредита, в частности одновременное наличие временно свободных средств и потребности в них. Рассмотрены распределительная функция кредита, функция экономии издержек обращения, функция регулирования денежного обращения, стимулирующая и контрольная функции. Виды кредита классифицированы по срокам, обеспечению, целям, составу заёмщиков и способу погашения, раскрыты особенности коммерческого, банковского, потребительского, государственного, международного и ипотечного кредитов, а также форм лизинга и факторинга. В практической части на основе данных Центрального банка проанализированы объём, структура и качество кредитного портфеля коммерческих банков Узбекистана в 2026 году. В исследовании использованы методы анализа и синтеза, сравнительного анализа, классификации, динамических рядов и системного подхода. В заключение статьи приведены выводы и предложения по совершенствованию кредитных отношений.

Ключевые слова: кредит, кредитные отношения, функции кредита, виды кредита, формы кредита, банковский кредит, коммерческий кредит, ипотека, микрокредит, проблемные кредиты (NPL), ссудный капитал, банковская система

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida kredit munosabatlari iqtisodiy tizimning ajralmas elementi bo‘lib, ishlab chiqarish, muomala va iste’mol jarayonlarini uzviy bog‘lab turadi. Iqtisodiy subyektlar faoliyatida mablag‘larning aylanishi har doim ham bir tekis kechmaydi: ayrim korxona va tashkilotlarda vaqtincha bo‘sh pul mablag‘lari paydo bo‘lsa, boshqalarida ishlab chiqarishni davom ettirish, texnologiyani yangilash yoki faoliyatni kengaytirish uchun qo‘shimcha resurslarga ehtiyoj yuzaga keladi. Kredit aynan shu qarama-qarshilikni hal etib, vaqtincha bo‘sh mablag‘larni ularga muhtoj bo‘lgan subyektlarga yo‘naltirish imkonini beradi. Shu bois kredit iqtisodiy o‘sishni ta’minlovchi, moliyaviy resurslarni samarali taqsimlovchi muhim vosita hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, tadbirkorlik va kichik biznesni rivojlantirish, investitsiya faolligini oshirish hamda aholi turmush

darajasini yaxshilash vazifalarini amalga oshirishda kredit resurslariga bo‘lgan talab ortib bormoqda. Bank tizimining rivojlanishi, kredit mahsulotlarining ko‘payishi, mikrokreditlash, raqamli texnologiyalar va onlayn kreditlashning joriy etilishi kredit munosabatlarining shakl va turlarini yanada murakkablashtirmoqda. Bunday sharoitda kreditning iqtisodiy mohiyatini, uning zarurligini keltirib chiqaruvchi omillarni, funksiyalarini, tur va shakllarini ilmiy jihatdan to‘g‘ri tushunish nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega.

O‘zbekiston amaliyotida kredit munosabatlarining ahamiyati bank sektori ko‘rsatkichlarida yaqqol ko‘rinadi. Markaziy bank ma’lumotlariga ko‘ra, 2026-yil 1-sentyabr holatiga tijorat banklarining kredit portfeli 648,9 trln so‘mni tashkil etib, o‘tgan yilning shu davriga nisbatan 11,7 foizga oshgan. Shu bilan birga, jismoniy shaxslarga ajratilgan kreditlar 18,6 foizga o‘sib, 243,6 trln so‘mga yetgan va portfeldagi ulushi 37,5 foizni tashkil qilgan, ya’ni aholi kreditlari tobora muhim o‘rin egallamoqda. Kreditlash hajmining o‘sishi kredit sifati va qarzdorlarning to‘lov qobiliyati masalalarini ham dolzarb qilib qo‘ymoqda: 2026-yil 1-iyun holatiga muammoli kreditlar (NPL) 23,6 trln so‘mga yetib, kredit portfelining 3,7 foizini tashkil etgan, yil boshida esa bu ko‘rsatkich 3 foiz atrofida bo‘lgan. Markaziy bank bu holatga javoban ham choralar ko‘rmoqda: banklar endi fuqaroning qarz yuki darajasini hisobga olishi shart. Bu holat kredit munosabatlarining nazariy asoslarini amaliyot bilan bog‘lab o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.

Kredit nazariyasi bo‘yicha A. Smit, D. Rikardo, K. Marks, J. Shumpeter, J.M. Keyns kabi iqtisodchilarning asarlarida, shuningdek O.I. Lavrushin, E.F. Jukov, G.N. Beloglazova, L.P. Krolivetskaya, F. Mishkin, P. Rose, S. Hudgins hamda O‘zbekistonlik olimlardan Sh.Z. Abdullayeva, O. Olimjonov va boshqalarning ilmiy-o‘quv ishlarida muhim qarashlar bayon etilgan. Biroq kreditning mohiyatini talqin qilishda, uning funksiyalari va tasnif mezonlarini belgilashda mualliflar o‘rtasida yagona yondashuv mavjud emas. Bundan tashqari, kreditning an’anaviy shakllari bilan bir qatorda lizing, faktoring, mikrokreditlash kabi zamonaviy shakllarning rivojlanishi ularni nazariy jihatdan tizimlashtirish va O‘zbekiston amaliyoti bilan solishtirish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Tadqiqotning maqsadi kredit munosabatlarining iqtisodiy mohiyatini, zarurligini, funksiyalarini, turlari va shakllarini nazariy jihatdan tahlil qilish, ularni tizimlashtirish hamda O‘zbekiston tijorat banklari kredit portfelining hajmi, tarkibi va sifatini baholashdan iborat. Belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar qo‘yildi:

- kreditning iqtisodiy mohiyatini va uning zarurligini keltirib chiqaruvchi omillarni aniqlash;
- kreditning asosiy funksiyalarini ochib berish;
- kredit turlarini turli mezonlar bo‘yicha tasniflash;
- kredit shakllarining o‘ziga xos xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish;
- O‘zbekiston tijorat banklari kredit portfelining dinamikasi, tarkibi (aholi kreditlari, ipoteka, mikrokredit) va sifatini (muammoli kreditlar) tahlil qilish;
- kredit munosabatlarini takomillashtirishga oid xulosa va takliflarni shakllantirish.

Tadqiqot obyekti iqtisodiy subyektlar o‘rtasida yuzaga keladigan kredit munosabatlari, predmeti esa ushbu munosabatlarning nazariy-uslubiy asoslari, funksiyalari, turlari va shakllari hamda ularning O‘zbekiston bank tizimidagi amaliy ko‘rinishidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Kredit munosabatlarining iqtisodiy mohiyati, zarurligi va funksiyalari iqtisodiy fanda uzoq vaqtdan beri o‘rganilib kelinadi. Klassik siyosiy iqtisod vakillari A. Smit va D. Rikardo kreditni kapital to‘planishi va ishlab chiqarishni kengaytirishning muhim sharti sifatida baholagan. K. Marksning “Kapital” asarining uchinchi jildida kredit kapital aylanishini tezlashtiruvchi, bo‘sh pul mablag‘larini ishlab chiqarishga yo‘naltiruvchi vosita sifatida talqin qilinadi. J. Shumpeter kreditni innovatsion tadbirkorlik faoliyatini moliyalashtirish manbai va iqtisodiy rivojlanishning harakatlantiruvchi omili deb hisoblagan. J.M. Keyns va uning izdoshlari esa kredit, pul massasi va investitsiyalar hajmi o‘rtasidagi bog‘liqlikni, kreditning yalpi talabga ta’sirini asoslab berganlar.

Rus tilidagi darsliklarda, jumladan O.I. Lavrushin muharrirligidagi “Dengi, kredit, banki” darsligida, kredit qiymatning qaytarilish, muddatlilik va haq to‘lash shartlari

asosida bir egadan boshqasiga harakati sifatida ta’riflanadi. Mualliflar kreditning zarurligini ishlab chiqarish va muomala jarayonida ayrim subyektlarda vaqtincha bo‘sh mablag‘lar paydo bo‘lishi, boshqalarida esa shu mablag‘larga ehtiyoj yuzaga kelishi bilan izohlaydilar. Kreditning asosiy funksiyalari sifatida ssuda kapitalini taqsimlash va qayta taqsimlash, muomala xarajatlarini tejash, kapital to‘planishi va markazlashuvini tezlashtirish hamda kredit pullarini yaratish orqali pul muomalasini tartibga solish ko‘rsatiladi. E.F. Jukov hamda G.N. Beloglazova va L.P. Krolivetskaya darsliklarida kredit muddati, ta’minoti, qarz oluvchi tarkibi, maqsadi va qaytarish usuli bo‘yicha tasniflangan, tijorat, bank, iste’mol, davlat va xalqaro shakllar ajratib ko‘rsatilgan.

Zamonaviy xorijiy adabiyotda kredit munosabatlari moliyaviy vositachilik va axborot assimetriyasi nazariyalari doirasida o‘rganiladi. F. Mishkin darsligida banklarning qarz beruvchilar va qarz oluvchilar o‘rtasidagi vositachilik roli, nomaqbul tanlov (adverse selection) va axloqiy xavf (moral hazard) muammolari tahlil qilinadi. Banklar bu risklarni garov, shartnoma cheklovlari va qarz oluvchining kredit tarixini baholash orqali kamaytiradi. P. Rose va S. Hudgins kredit faoliyatini bank boshqaruvi nuqtayi nazaridan tahlil qilib, kredit riski, foiz riski va likvidlilikni boshqarish hamda kreditni baholash tamoyillariga e’tibor qaratadi. Ushbu yondashuvlar kredit hajmining o‘sishi kredit sifatini nazorat qilish bilan birga bo‘lishi zarurligini asoslaydi.

O‘zbek tilidagi o‘quv adabiyotlarida (Sh.Z. Abdullayeva, O. Olimjonov va boshqa mualliflarning “Pul, kredit va banklar”, “Bank ishi” darslik va qo‘llanmalari) kredit munosabatlarining nazariy asoslari bozor iqtisodiyotiga o‘tish sharoitiga moslab bayon etilgan. Ularda kreditning mohiyati, tamoyillari (qaytarilish, muddatlilik, to‘lovlilik, ta’minlanganlik, maqsadlilik) va tijorat banklarining kredit operatsiyalari tartibi yoritilgan, kredit shakllari qatoriga lizing, faktoring va ipoteka ham kiritilgan. Amaliy yo‘nalishdagi tadqiqotlarda O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki tahliliy nashrlari muhim o‘rin tutadi. Jumladan, Markaziy bankning “Moliyaviy barqarorlik sharhi” yiliga ikki marta chop etiladi va bank sektorining kredit sifati, kapital hamda likvidlik ko‘rsatkichlarini baholaydi. Markaziy bank xodimlari tomonidan kreditlarni qaytarishni kechiktirishning xulq-atvor va iqtisodiy omillariga bag‘ishlangan tadqiqot ham e’lon qilingan.

Shunday qilib, mavjud adabiyotlarda kreditning mohiyati, zarurligi va funksiyalari bo‘yicha umumiy yondashuvlar shakllangan, biroq mualliflar kredit turlari va shakllarini tasniflashda turli mezonlardan foydalanadilar. Shuningdek, nazariy qarashlarni O‘zbekiston bank tizimining so‘nggi ko‘rsatkichlari bilan bog‘lab, kredit hajmi, tarkibi va sifatini birgalikda baholaydigan tizimli tadqiqotlar yetarli emas. Raqamli texnologiyalar, mikrokreditlash va aholi kreditlarining jadal o‘sishi bu masalani yanada dolzarb qilmoqda. Mazkur maqola shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Tadqiqotda ilmiy bilishning umumiy va xususiy metodlari qo‘llanildi. Kredit munosabatlarining mohiyati va zarurligini ochib berishda abstrakt-mantiqiy fikrlash, tahlil va sintez, induksiya va deduksiya usullaridan foydalanildi. Turli mualliflarning kredit ta’riflari, funksiyalari va tasnif mezonlari bo‘yicha qarashlarini solishtirishda qiyosiy tahlil metodi qo‘llanildi. Kredit turlari va shakllarini muddati, ta’minoti, maqsadi, qarz oluvchi tarkibi va to‘lash usuli bo‘yicha tartibga solishda tasniflash va guruhlash metodlaridan foydalanildi. Kredit munosabatlari yagona iqtisodiy tizimning elementi sifatida ko‘rib chiqilib, tizimli yondashuv asos qilib olindi.

Amaliy qismda O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki (cbu.uz) tomonidan e’lon qilingan va unga tayangan rasmiy hamda ommaviy axborot manbalaridagi 2025-2026-yillarga oid ma’lumotlar tahlil qilindi. Tahlil quyidagi ko‘rsatkichlar bo‘yicha olib borildi: tijorat banklarining jami kredit portfeli hajmi, jismoniy shaxslarga berilgan kreditlar, ipoteka va mikrokreditlar, shuningdek muammoli kreditlar (NPL) hajmi va ulushi. Ko‘rsatkichlar dinamikasini baholashda dinamik qatorlar tahlili, mutlaq va nisbiy o‘zgarish, o‘sish sur’ati hamda tarkibiy ulushlarni hisoblash usullaridan foydalanildi. Muammoli kreditlar ulushi muammoli kreditlar hajmining jami kredit portfeliga nisbati (foizda) sifatida aniqlandi. Davlat ulushi mavjud banklar va xususiy banklar o‘rtasidagi farqlarni aniqlash uchun guruhlararo qiyoslash usuli qo‘llanildi. Me’yoriy-huquqiy asos sifatida “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonun va Fuqarolik kodeksining kreditga oid normalari o‘rganildi.

Tadqiqotning cheklovlari: tahlil 2026-yil 1-sentyabr holatigacha e’lon qilingan ma’lumotlar bilan chegaralangan, ayrim ko‘rsatkichlar turli sanalar bo‘yicha berilgani

sababli ularni solishtirishda sana alohida ko‘rsatildi. Natijalar jadval va grafiklar shaklida umumlashtirildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tahlil natijalariga ko‘ra, 2026-yilda O‘zbekiston bank tizimida kreditlash hajmi barqaror o‘sdi. Kredit portfeli yil boshidagi 604 trln so‘mdan keyingi oylarda sezilarli oshgan. 2026-yil 1-iyun holatiga tijorat banklarining jami kredit portfeli 636 trln so‘mga yetdi, 1-sentyabr holatiga esa 648,9 trln so‘mni tashkil etib, o‘tgan yilning shu davriga nisbatan 11,7 foizga yoki 67,9 trln so‘mga ko‘paydi[1]. Yil boshidan buyon o‘sish 7,4 foizni tashkil qildi. Bu natija kreditning taqsimlash va iqtisodiyotni rag‘batlantirish funksiyalari amalda faol ishlayotganini ko‘rsatadi: bank tizimiga jalb etilgan resurslar real sektor va aholiga yo‘naltirilmoqda.

Kredit portfelining tarkibi. Kredit turlarining nazariy tasnifi (qarz oluvchi tarkibi va maqsadi bo‘yicha) amaliyotda quyidagicha namoyon bo‘ldi.

1-jadval.

TIJORAT BANKLARI KREDIT PORTFELINING TARKIBI (2026-YIL 1-SENTYABR HOLATIGA)[2]

Ko‘rsatkich	**Hajmi, trln so‘m**	**Jami portfeldagi ulushi, %**	**O‘sish sur’ati**
Jami kredit portfeli	648,9	100,0	+11,7% (yillik); +7,4% (yil boshidan)
Jismoniy shaxslarga berilgan kreditlar	243,6	37,5	+18,6% (yillik)
Yuridik shaxslarga berilgan kreditlar*	405,3	62,5	taxminan +7,9% (yillik)*

[1] O‘zbekiston banklarining kreditlari 648,9 trln so‘mga yetdi. UzDaily, 2026. URL: https://www.uzdaily.uz/uz/ozbekiston-banklarining-kreditlari-6489-trln-somga-yetdi/

[2] O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan. 2026-yil 1-sentabr holatiga ko‘ra. Kredit portfelining tarkibiy ulushlari va ayrim o‘sish ko‘rsatkichlari muallif hisob-kitoblari asosida aniqlangan.

Shu jumladan: ipoteka kreditlari	89,7	13,8*	+12,9% (yil boshidan)
Shu jumladan: jismoniy shaxslarga mikrokreditlar	48,2	7,4*	+19,1% (yil boshidan)[3]

Jadvaldan ko‘rinadiki, jismoniy shaxslarga berilgan kreditlar bir yilda 18,6 foizga oshib 243,6 trln so‘mga yetgan va portfelning 37,5 foizini tashkil qilgan. Bu jami portfel o‘sishidan (11,7%) sezilarli yuqori. Hisob-kitoblarimizga ko‘ra, yuridik shaxslarga berilgan kreditlar (jami portfel va aholi kreditlari o‘rtasidagi farq sifatida) xuddi shu davrda taxminan 7,9 foizga oshgan. Demak, kredit portfelida iste’mol va uy-joy yo‘nalishidagi kreditlarning ulushi ortib bormoqda.

Maqsadi bo‘yicha tasnifda ipoteka va mikrokreditlar muhim o‘rin tutadi: 2026-yil boshidan ipoteka kreditlari 12,9 foizga o‘sib 89,7 trln so‘mga, jismoniy shaxslarga mikrokreditlar esa 19,1 foizga o‘sib 48,2 trln so‘mga yetgan. Mikromoliya bozorida ham o‘sish saqlanmoqda: banklar tomonidan ko‘rsatilgan mikromoliya xizmatlari hajmi 2025-yil I choragidagi 30,6 trln so‘mdan 2026-yil I choragida 35,8 trln so‘mga oshgan, bu taxminan 17 foiz o‘sishni anglatadi[4] .

Valyuta bo‘yicha tarkibda ham o‘zgarish kuzatildi. Xorijiy valyutadagi kreditlar faqat biznes uchun mavjud bo‘lib, 2026-yil iyun oyida ularning yillik o‘sishi taxminan 12,2 foizni tashkil etgan, so‘mdagi kreditlarning o‘sish sur’ati esa 16,9 foizgacha sekinlashgan. Kredit sifati: muammoli kreditlar tahlili. Kredit funksiyalarining samaradorligi ko‘p jihatdan kredit sifatiga bog‘liq. Buni baholash uchun muammoli kreditlar (NPL) hajmi va ulushi tahlil qilindi.

2-jadval.

MUAMMOLI KREDITLAR (NPL) DINAMIKASI, 2026-YIL[5]

[3] ** belgisi bilan ko‘rsatilgan qiymatlar muallif tomonidan Markaziy bank ma’lumotlari asosida hisoblangan. Manba: O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma’lumotlari va muallif hisob-kitoblari.*

[4] Muallif hisob-kitobi natijalari.

[5] O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2026-yil 1-yanvar va 1-iyun holatidagi tijorat banklari kredit portfeli hamda muammoli kreditlar (NPL) statistikasi asosida muallif tomonidan tuzilgan. O‘zgarish ko‘rsatkichlari muallif hisob-kitoblari asosida aniqlangan.

Ko‘rsatkich	1-yanvar	1-iyun	O‘zgarish
Jami kredit portfeli, trln so‘m	604	636	+5,3%*
Muammoli kreditlar hajmi, trln so‘m	18,1	23,6	+30,4%*
NPL ulushi, %	3,0	3,7	+0,7 p.p.*
Davlat ulushi mavjud banklarda NPL hajmi, trln so‘m	12,8	16,7	+30,5%*
Davlat ulushi mavjud banklarda NPL ulushi, %	3,2	4,0	+0,8 p.p.
Xususiy va boshqa banklarda NPL hajmi, trln so‘m	5,2	6,9	+32,7%*
Xususiy va boshqa banklarda NPL ulushi, %	2,6	3,2	+0,6 p.p.[6]

2025-yil yakunida kredit sifati yaxshilangan edi: muammoli kreditlar 21,8 trln so‘mdan 18,1 trln so‘mgacha kamaygan, ularning ulushi esa 4 foizdan 3 foizgacha tushgan. Bank tizimining kapitalning monandlik koeffitsiyenti 2026-yil 1-yanvar holatiga 18,3 foizni tashkil etgan[7]. Biroq 2026-yilning dastlabki besh oyida vaziyat o‘zgardi: 1-iyun holatiga muammoli kreditlar 23,6 trln so‘mga yetib, portfelning 3,7 foizini tashkil etdi[8]. 2-jadvaldan ko‘rinadiki, muammoli kreditlar hajmi 30,4 foizga oshgan, kredit portfeli esa atigi 5,3 foizga o‘sgan, ya’ni NPL taxminan 6 baravar tezroq ko‘paygan. O‘sish ham davlat ulushi mavjud banklarda (3,2 foizdan 4,0 foizgacha), ham xususiy va boshqa banklarda (2,6 foizdan 3,2 foizgacha) kuzatilgan. Davlat banklari yirik ulushga ega bo‘lgani sababli (kreditlarning qariyb uchdan ikki qismi shu banklar hissasiga to‘g‘ri keladi), umumiy ko‘rsatkichga ularning ta’siri kuchli.

[6] ** belgisi muallif hisob-kitobini bildiradi; p.p. — foiz punkti. Manba: O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma’lumotlari va muallif hisob-kitoblari.*

[7] O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Moliyaviy barqarorlik sharhi, 2025-yil. Toshkent, 2026. URL: https://cbu.uz

[8] O‘zbekiston banklaridagi muammoli kreditlar kredit portfelining 3,7 foizini tashkil etdi. UzDaily, 29.06.2026. URL: https://www.uzdaily.uz

Ayrim banklar kesimida farq yanada sezilarli. 1-iyun holatiga davlat banklari orasida NPL ulushi eng yuqori bo‘lgani Mikrokreditbankda (7,9%), undan keyin Asaka bank (4,9%) va Xalq banki (4,7%) kuzatilgan. Xususiy banklar orasida Tibisi bankda 10,4%, Poytaxt bankda 9,9%, Anor bankda 7,7% qayd etilgan. Ayni paytda UzKDB bank, Oktobank, Uzum bank va Apeks bankda bu ko‘rsatkich nolga teng bo‘lgan, yirik xususiy banklardan Hamkorbankda 1,1% bo‘lgan[9]. Shuni ham qayd etish kerakki, xalqaro amaliyotda NPL ulushining 5 foizdan past bo‘lishi bank tizimi barqarorligining muhim belgisi hisoblanadi[10]. Shu mezon bo‘yicha tizimning umumiy ko‘rsatkichi (3,7%) hozircha me’yor doirasida, biroq o‘sish tendensiyasi e’tibor talab qiladi.

Aholining qarz yuki masalasiga Markaziy bank ham e’tibor qaratmoqda: makroprudensial choralar joriy etilgan bo‘lib, banklar endi fuqaroning qarz yuki darajasini hisobga olishi shart. Olingan natijalar nazariy qarashlarni amaliyot bilan bog‘lash imkonini beradi.

Birinchidan, kreditning zarurligi va taqsimlash funksiyasi amaliyotda tasdiqlanmoqda: kredit portfeli bir yilda 67,9 trln so‘mga ko‘paygan va bu mablag‘lar ishlab chiqarish, uy-joy va iste’mol ehtiyojlariga yo‘naltirilgan.

Ikkinchidan, portfel tarkibida aholi kreditlari (ayniqsa mikrokredit va ipoteka) yuridik shaxslar kreditlariga nisbatan tezroq o‘smoqda. Bu iste’mol va uy-joy talabi kengayganini ko‘rsatadi, lekin shu bilan birga qarzdorlarning to‘lov qobiliyatiga bog‘liq riskni oshiradi.

Uchinchidan, muammoli kreditlarning portfelga nisbatan tezroq o‘sishi kredit munosabatlarining asosiy tamoyillari (qaytarilish, ta’minlanganlik) bajarilishini nazorat qilish zarurligini ko‘rsatadi. F. Mishkinning axborot assimetriyasi nazariyasi nuqtayi nazaridan, kredit hajmi tez o‘sganda qarz oluvchilarni to‘g‘ri tanlash va ularning moliyaviy holatini baholash murakkablashadi. Shu sababli kredit riskini boshqarish va qarz yukini hisobga olish talablari nazariy jihatdan asosli.

[9] O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Tijorat banklarining muammoli kreditlari (NPL) to‘g’risida ma’lumot, 2026-yil. URL: https://cbu.uz/uz/statistics/bankstats/

[10] Rose P.S., Hudgins S.C. Bank Management & Financial Services. McGraw-Hill.

To‘rtinchidan, NPL ko‘rsatkichlarining banklar kesimidagi katta farqi (nol foizdan 10 foizdan ortiqqacha) kredit siyosati va risk-menejment sifati banklar o‘rtasida bir xil emasligini bildiradi.

Shu bilan birga, bu tahlil NPL ortishining aniq sabablarini aniqlamaydi. Buning uchun qarzdorlar daromadi, foiz stavkalari va iqtisodiy faollik bo‘yicha qo‘shimcha ma’lumot kerak. Shu sababli bu qism keyingi tadqiqotlar uchun yo‘nalish sifatida qoldirilishi mumkin.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, kredit bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiy subyektlar o‘rtasidagi pul mablag‘larining qaytarilish, muddatlilik va haq to‘lash shartlari asosida harakatini ifodalovchi muhim iqtisodiy munosabat ekanligi aniqlandi. Kreditning zarurligi ishlab chiqarish va muomala jarayonida ayrim subyektlarda vaqtincha bo‘sh mablag‘lar paydo bo‘lishi, boshqalarida esa shu mablag‘larga ehtiyoj yuzaga kelishi bilan izohlanadi. Kredit bu qarama-qarshilikni hal etib, takror ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini, korxonalar aylanma mablag‘larining muntazam aylanishini va aholi iste’mol ehtiyojlarining qondirilishini ta’minlaydi.

Kreditning asosiy funksiyalari ssuda kapitalini taqsimlash va qayta taqsimlash, muomala xarajatlarini tejash, pul muomalasini tartibga solish, iqtisodiyotni rag‘batlantirish hamda nazorat qilishdan iborat. Zamonaviy xorijiy yondashuvlarda bu funksiyalarga moliyaviy vositachilik va kredit riskini boshqarish ham qo‘shiladi. Kredit turlari muddati, ta’minoti, maqsadi, qarz oluvchi tarkibi va to‘lash usuli bo‘yicha tasniflanadi, shakllari esa tijorat, bank, iste’mol, davlat, xalqaro va ipoteka kreditlari bilan bir qatorda lizing, faktoring va mikrokreditlash kabi zamonaviy ko‘rinishlarni o‘z ichiga oladi. Mualliflar tasnif mezonlarida turlicha yondashganligi bois bu masalani tizimlashtirish nazariy va amaliy jihatdan ahamiyatlidir.

O‘zbekiston bank tizimi amaliyotini tahlil qilish nazariy qarashlarning hayotda tasdiqlanishini ko‘rsatdi. So‘nggi davrda tijorat banklarining kredit portfeli barqaror o‘sdi, bu esa kreditning taqsimlash va iqtisodiyotni rag‘batlantirish funksiyalari faol amalga oshirilayotganini bildiradi. Portfel tarkibida aholiga berilgan kreditlar, jumladan ipoteka

va mikrokreditlar, yuridik shaxslarga berilgan kreditlarga nisbatan tezroq o‘smoqda. Bu holat aholi iste’moli va uy-joy ehtiyojlarining kengayganini ko‘rsatadi, biroq shu bilan birga qarzdorlarning to‘lov qobiliyatiga bog‘liq riskni ham oshiradi.

Kreditlash hajmining o‘sishi kredit sifatiga ham ta’sir ko‘rsatdi. Muammoli kreditlar hajmi kredit portfelining o‘sishiga nisbatan tezroq ko‘paydi va ularning umumiy portfeldagi ulushi yil boshiga nisbatan ortdi. Bu ko‘rsatkich xalqaro amaliyotda qabul qilingan xavfli chegaradan hozircha past bo‘lsa-da, o‘sish tendensiyasi va banklar kesimidagi sezilarli farq kredit siyosati hamda risk-menejment sifatiga e’tibor qaratish zarurligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, davlat ulushi mavjud banklarda va ayrim alohida banklarda muammoli kreditlar ulushining yuqoriligi diqqatga sazovor.

Tadqiqot natijalariga tayangan holda kredit munosabatlarini takomillashtirish bo‘yicha quyidagi takliflarni bildirish mumkin. Avvalo, banklar qarz oluvchining moliyaviy holatini baholashda uning daromadi va mavjud majburiyatlarini to‘liqroq hisobga olishi, ayniqsa aholi kreditlari va mikrokreditlar bo‘yicha skoring tizimlarini takomillashtirishi lozim. Aholining qarz yukini nazorat qilishga qaratilgan makroprudensial choralarning samaradorligini muntazam baholab borish va zarur bo‘lganda ularni kuchaytirish maqsadga muvofiq. Kredit portfelini diversifikatsiya qilish, aholi kreditlari bilan bir qatorda real sektor va tadbirkorlikni moliyalashtiruvchi investitsion hamda aylanma mablag‘larni to‘ldirish kreditlarini rag‘batlantirish iqtisodiy o‘sish uchun muhim. Muammoli kreditlar bilan ishlash tizimini, jumladan monitoring, qayta tuzish va undirish mexanizmlarini takomillashtirish ham zarur.

Bundan tashqari, aholining moliyaviy savodxonligini oshirish, kredit shartlari va umumiy to‘lov miqdori haqida xabardorligini kuchaytirish, kredit mahsulotlari reklamasida shaffoflikni ta’minlash qarzdorlarning ortiqcha qarzga botishining oldini oladi. Lizing, faktoring va raqamli kreditlash kabi zamonaviy shakllarni rivojlantirish uchun me’yoriy-huquqiy bazani takomillashtirish hamda ular bo‘yicha statistikani muntazam e’lon qilib borish kredit bozorining shaffofligini oshiradi. Kelgusida muammoli kreditlar o‘sishining sabablarini ekonometrik usullar bilan o‘rganish hamda zamonaviy

kredit shakllari amaliyotini alohida tahlil qilish tadqiqotning istiqbolli yo‘nalishlari hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni, 2019-yil 5-noyabr, O‘RQ-580-son. URL: https://lex.uz

2. Abdullayeva Sh.Z. Pul, kredit va banklar: darslik. Toshkent: [nashriyot, yil].

3. Лаврушин О.И. (ред.) Деньги, кредит, банки: учебник. Москва: [издательство, год].

4. Жуков Е.Ф. Деньги. Кредит. Банки: учебник. Москва: [издательство, год].

5. Mishkin F.S. The Economics of Money, Banking, and Financial Markets. Pearson. [Nashr va yil].

6. Rose P.S., Hudgins S.C. Bank Management & Financial Services. McGraw-Hill. [Nashr va yil].

7. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Moliyaviy barqarorlik sharhi, 2025-yil. Toshkent, 2026. URL: https://cbu.uz

8. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Tijorat banklarining muammoli kreditlari (NPL) to‘g‘risida ma’lumot, 2026-yil. URL: https://cbu.uz/uz/statistics/bankstats/

9. O‘zbekiston banklarining kreditlari 648,9 trln so‘mga yetdi. UzDaily, 2026. URL: https://www.uzdaily.uz/uz/ozbekiston-banklarining-kreditlari-6489-trln-somga-yetdi/

10. O‘zbekiston banklaridagi muammoli kreditlar kredit portfelining 3,7 foizini tashkil etdi. UzDaily, 29.06.2026. URL: https://www.uzdaily.uz